УДК 81'42+37.046.16

Н.П. Миронюк

ВИКОРИСТАННЯ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ЗА СИНОНІМІЄЮ У ПЕРЕКЛАДАХ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

У статті проаналізовано синонімічні багатства в українському перекладі роману М. Мітчел "Gone with the Wind" ("Розвіяні вітром"). Розглянуто можливості використання перекладів роману М. Мітчел "Gone with the Wind" при роботі над синонімією на заняттях з української мови. Увагу зосереджено на принципах добору слова з синонімічного ряду, сематичній та стилістичній диференціації синонімів.

***Ключові слова**: синонім, роман, переклад, аналіз.*

Метою дисципліни "Українська мова професійного спрямування" є вироблення мовних умінь і навичок професійного комунікатора, сприяння ефективному опануванню студентами фахової української мови, формування професійно спрямованої мовної особистості майбутнього фахівця.

Низка завдань цього курсу (навчити студентів правильно використовувати усталені мовностилістичні засоби української мови; ознайомити студентів з мовними особливостями професійного спілкування; збагатити лексичний запас студентів; розвинути у студентів комунікативні компетенції, необхідні у професійному спілкуванні) прямо чи опосередковано пов'язані з роботою над синонімічним багатством української мови. Матеріал для такої роботи дають українські переклади творів світової класики.

Мата статті – розглянути можливості використання перекладів роману М. Мітчел "Gone with the Wind" при роботі над синонімією на заняттях з української мови.

Українською мовою роман вийшов друком тричі: "Віднесені вітром" (1990 р.), "Звіяні вітром" (1992 р.), "Розвіяні вітром" (2004 р.). Труднощі у виборі назви роману українською очевидні. Кожне з ключових слів назви роману (*віднесені, звіяні, розвіяні)* є багатозначним. Так, "віднесене" – це: 1) щось віднесене кудись; 2) перенесене від чогось; 3) пов'язане з чимось [3].

Назва "Звіяні вітром" мала право на життя, але знову-таки багатозначність слова могла б викликати небажані асоціації. "Звіяні вітром" – це: 1) щось віднесене, викинуте вітром//здуте, струшене вітром; 2) пронизані вітром, пройняті холодом [3]. Слово "звіяні" вимагає суб'єкта "щось", "що-небудь". У такому разі виникає запитання, про що йдеться в романі чи про кого, що звіяне, адже насправді в романі говориться про людей (про кого?), про тих, кого розвіяла доля по всіх усюдах.

Значення слова "розвіяні" СУМ подає так: "які розійшлися, роз'їхались в різні місця, далеко один від одного (про всіх або багатьох)". Саме це і мала на увазі Марґерит Мітчел, що відчув і, нарешті, точно відтворив перекладач Р. Доценко – "Розвіяні вітром".

Р. Доценко, дуже тонко відчуваючи відтінки значень синонімів, поруч ставить семантико-стилістичні синоніми "засміявся – зареготав" [1, с. 216]: "Він відкинув назад голову й невимушено засміявся – ба ні!, зареготав, як злостиво подумала Скарлет, знов уся паленіючи". Другим із синонімів (зареготав) визначається ставлення Скарлет до Батлера та її емоційний стан.

Дуже вдало психологічний стан Скарлет перекладач передав за допомогою слова "наїжачилась", вибравши саме його із цілого синонімічного гнізда – наїжуватися, напружуватися, настовбурчуватися, нахмуритися: "Ви хочете сказати, що я боягузка? – Вона… наїжачилася" [1, с. 216].

Такий дбайливий підхід перекладача до вибору синонімів спостерігається на кожній сторінці: Скарлет не просто вийшла, а "вислизнула" [1, с. 345], вона має "нечупарний", а не негарний чи поганий, чи занехаяний вигляд [1, с. 345].

Так, сонце "застували" [1, с. 58], а не затуляли чи закривали; не наблизилась чи з'явилась біла баня міської управи, а "забовваніла" [1, с. 60]; Скарлет "спаленіла" [1, с. 63] а не почервоніла [1, с. 63]; надія не пропала чи зникла, а "булькнула" [1, с. 65]; їй не обридло, а "оприкріло" [1, с. 63]; не холодна, а "крижана стриманість" [1, с. 78]; її не мучать, а "муляють докори сумління" [1, с. 87]; Скарлет прагне загнуздати [1, с. 30], а не "прибрати до рук" Рета; люди не ходили, а "сновигали туди-сюди" [1, с. 346]; кобила не побрела, а "потрюхикала до П'яти Променів" [1, с. 346].

Для усунення повтору Р. Доценко майстерно добирає два ряди синонімів – лексичні й синтаксичні: "… люди були занадто знеможені, щоб йти далі, занадто виснажені від ран, щоб зрушити з місця" [1, с. 365].

Уміння перекладача вибрати не тільки найбільш точний синонім, а й своєрідний не-

© Миронюк Н.П., 2013

стандартний варіант виявилося в означенні голосів птахів – сойки і дрозда: "… голоси перших звучали різко і в'їдливо", а других – тягуче й плачливо" [1, с. 87]. До кожного із цих синонімів можна було підібрати чимало варіантів. Майстерність перекладача виявилась у тому, що з багатого синонімічного ряду [смутно, засмучено, невесело, сумовито, журливо, журно, печально, безрадісно, меланхолійно, скорбно, печаловито, тужливо, траурно, тоскно, мінорно, зажурливо, плакуче), він відібрав найбільш рідковживане слово "плачливо".

Дуже вдало перекладач використовує синоніми в описах природи і мові персонажів: "Настала ніч, але задуха не спадала. У повітрі – ані шелесне…" [1, с. 366]; "Янкі, правда, не захоплять Атланти, але жінкам тут буде непереливки, як янкі напосядуть" [1, с. 87]. У невласне прямій мові для індивідуалізації мовлення досить доречно використовує розмовне, але рідковживане слово: "Не потребували у шпиталі, і крім того, як вони гордо ознайомили, ніякі янкі їм не страшні, й не примусять покинути рідні домівки" [1, с. 370–371].

Делікатність доктора Міда виявляється і у його мовленні, він вживає евфемізми: "юні леді" [1. с. 372, 373], "не для жінки у вашому стані" [1 с. 372], "Місіс Меллі при надії".

Рідковживаний синонім "скулюватися" добирає перекладач, описуючи стан Скарлет під час гарматних вибухів: "… гарматні вибухи наганяли такий страх на Скарлет, аж вона руками затикала вуха й безпорадно скулювалася, чекаючи що ось-ось її розірве й змете у вічність" [1, с. 374]. "Скулюватись" за ВТССУМ – це "щулитися, корчитися (від холоду, болю, страху і т. ін.) [2].

Перекладач використовує рідковживане дієслово "порощити" (у мові є ще варіант "перещити") у значенні "бити, вдаряти по якійнебудь поверхні" (ВТССУМ), коли йдеться про обстріл, коли снаряди порощать по вулиці [1, с. 38].

У невеличкому абзаці, де йдеться про тривогу городян перед приходом янкі, перекладачеві вдалося завдяки вмілому добору синонімів, з використанням розмовної лексики створити відчуття постійного напруження, яким були сповнені будні городян: "Але попри всю позірну безтурботність перед вибухами снарядів і нестатком харчів, попри показне нехтування янкі, що стояли лише за півмилі до міста, попри безмежну довіру до обшарпаних сіромундирних воїнів, що тримали оборону в шанцях, підсвідомо в серцях городян чаїлася гнітюча непевність у завтрашньому дні" [1, с. 377].

Ряд синонімів наявний в описі відступу війська південців: "Уже швидкою ходою вона дісталася до П'яти Променів, де вузькі хідники затовпила така тьма народу, що Скарлет довелося зійти на проїжджу частину. Повз неї довгими лавами проходили солдати, вкриті курявою, отупілі від знемоги. Здавалося, цілі тисячі цих бородатих і брудних чоловіків з гвинтівками за плечима сунули похідним маршем. Котилися гармати, їздові батогами поганяли сухоребрих мулів… Нескінченною вервечкою тяглася кіннота, збиваючи хмари задушливої пилюки" [1, с. 415].

Часто синоніми використовуються як засіб ампліфікації. Так, Скарлет згадує, що "завжди з нею був хтось поряд, і хто дбав про неї, опікувався нею, захищав її, і оберігав, і пестив" [1, с. 415].

В українському слововживанні дієслово "оздоблювати" стосується чогось, тобто можна оздоблювати щось. Правда, словники (СУМ, ВТССУМ) фіксують і кого, проте жодного прикладу не подають. Мабуть, перекладач вирішив доповнити цю прогалину: "Найніжніші й найзапахущіші (квіти) оздоблювали дівчат" [1, с. 193].

Краще і природніше звучить слово "лубки" (тверда накладка при переломі кістки; шина) в історичному тексті, ніж сучасне слово "шина": (солдати) "мали руки у лубках та білі пов'язки на головах" [1, с. 194].

З двох традиційних синонімів "спочатку" вживане "попервах". Перекладач віддає перевагу синоніму, який уживається рідше. Серед цілого синонімічного гнізда з домінантою "середина" (серцевина, внутрішність, осередок, осереддя рідше, нутрощі розм., нутро розм.) перекладач умотивовано (бо роман історичний) обирає слово осереддя: "А вона ж усе життя звикла бути в осередді розваг" [1, с. 200].

Із цілого синонімічного ряду з домінантою "набриднути" перекладач обирає рідковживане "оприкріло" [1, с. 210]. У ССУМ воно подається із позначкою "рідше" [4].

У більшості випадків перекладач добирає розмовний синонім, відтворюючи загальний розмовний стиль роману, особливості розмовно-грубуватого відтінку мовлення героїв твору. Саме тому в мові Скарлет ужито розмовне "найпростацькіші з дівчат", хоч можна було б ужити і слово "простакуваті" – тобто такі, які мають нічим не примітну, ординарну зовнішність. Але "простацький" – це також і "належний до непривілейованої верстви, непривілейованого класу; простий" [1, с. 206].

Особливо вражає здатність перекладача активізувати дещо призабуті лексичні пласти української лексики, сміливо ввести їх в обіг. Надзвичайно багатими є в перекладі синонімічні ряди з домінантами "говорити – казати": говорити [1, с. 8], казати [1, с. 8, 10], мовити [1, с. 10], промовити [1, с. 7], озватись [1, с. 12], відказати [1, с. 15], прохопитись [1, с. 16], заводити мову [1, с. 586], запевнити [1, с. 10], викладати [1, с. 15], переговорити [1, с. 17], кинути [1, с. 432], прикрикнути [1, с. 504], прошепотіти [1, с. 504], урвати [1, с. 511], гримнула [1, с. 520], заявити [1, с. 511], зауважити [1, с. 513], відрубати [1, с. 82], благати [1, с. 528].

Серед них є не тільки загальномовні лексичні синоніми, а й контекстуальні. Наявні в творі й стилістичні та семантико-стилістичні синоніми: патякати [1, с. 321], просторікувати [1, с. 75],

розводитись [1, с. 75], виректи [1, с. 53], мовити [1, с. 549], бурмотіти [1, с. 76], огризнутися [1, с. 35], торохкотіти [1, с. 58], товкмачити [1, с. 95], бовкати [1, с. 68], торочити [1, с. 87], пробурмотіти [1, с. 535], бурчати [1, с. 559], шпигонути [1, с. 429], загриміти [1, с. 37], базікати [1, с. 104], промурмотіти [1, с. 47], вибовкати [1, с. 96], стрекотіти [1, с. 53], плескати [1, с. 577], балакати [1, с. 8], щебетати [1, с. 16], скипіти [1, с. 22], огризнутись [1, с. 26], співати [1, с. 27], зірватися [1, с. 38].

Проте найчастіше Р. Доценко акт говоріння відтворює описовими зворотами, в яких міститься оцінний або уточнювальний елемент. Переважно при цьому використовуються прислівники: безтурботно відповів [1, с. 7], знуджено відказала [1, с. 81], в один голос обурились [1, с. 8], прямо викладе [1, с. 15], ненароком урвати [1, с. 77], хитро урвав [1, с. 17], похмуро зауважив [1, с. 21], захоплено вигукнув [1, с. 21], нетерпляче відказала [1, с. 39], рішуче відповіла [1, с. 421], гугняво перекривила [1, с. 512], глухо проказала [1, с. 515], коротко відказала [1, с. 515], лагідно озвалася [1, с. 520], стривожено закинув [1, с. 522], рвучко кинула [1, с. 524], швидко сказала [1, с. 524], в'їдливо запитала [1, с. 575], жваво стрекотіла [1, с. 53], понуро мовив [1, с. 557], холодно відказала [1, с. 532], важко видихнула [1, с. 506].

Проте перекладач не обмежується такими способами характеристики мовлення. Нерідко він використовує зображально-виражальні засоби описово: тоненький дитячий голосок відповів [1, с. 12], з тріумфом в голосі заявив [1, с. 13], з любов'ю в голосі промовив [1, с. 13], устряв до їхньої розмови [1, с. 21], втрутилася в їхню балачку [1, с. 26], підкинула новину [1, с. 30], вдарився у високу риторику [1, с. 38], поспішила їй на порятунок [1, с. 549], сказала Мелані з легеньким усміхом [1, с. 551], підштрикнув брата [1, с. 556], усміхнувшись відказала [1, с. 557], голос його звучав підозріло рівно, ніби шовком стелився [1, с. 75], почала вона, борсаючись у трясовині суперечливих думок [1, с. 18], промовила з розчаруванням дитини, яка, розгорнувши звабливий зовні пакуночок, виявила, що всередині порожньо [1, с. 19], почала вона хутко, захлинаючись словами [1, с. 19], вона заглушила його потоком власних слів [1, с. 29], голос звучав ущипливо [1, с. 26], трохи надувшись відповіла [1, с. 52], долинули перелякані слабкі голоси [1, с. 503], голос прозвучав на диво спокійно [1, с. 524], почувся гострий голос Мамки [1, с. 525].

Дуже точно передано знудьгований стан Скарлет за допомогою використання семантико-стилістичних синонімів "говорити, торочити, товкти, балакати". Кожне з них на своєму місці і передає нервування героїні; при цьому усувається можлива тавтологія: "Тато з ранку до вечора лише про це й говорить і всі, хто приходить до нього, одно тільки торочать… І хлопці без кінця товчуть про це та про свій любий військовий загін. Цієї весни всі до одної вечірки такі, що не можна по-справжньому розважитись, бо хлопці розучились балакати про що-небудь інше… Коли ви ще раз згадаєте слово "війна", я в піду в дім" [1, с. 8].

Синонімічний ряд з домінантою "говорити – казати" доповнюється вдало відтвореними українською мовою фразеологізмами: верзти дурниці [1, с. 16], забити баки [1, с. 17], що було на думці, те й на язиці [1, с. 31], торочити нісенітниці [1, с. 15], зводити мову [1, с. 586], перекинутись слівцем [1, с. 12] та ін.

Синонімічний ряд "іти – ходити" теж досить широкий: ходити [1, с. 5], піти [1, с. 8], гайнути [1, с. 9], сунути [1, с. 9], прямували [1, с. 85], шмигнути [1, с. 16], почалапати [1, с. 29], чимчикувати [1, с. 410], сновигати [1, с. 411], гасати [1, с. 410], тягнутись [1, с. 415], діставатися [1, с. 578], шкутильгати [1, с. 584], ступати [1, с. 590], оходжати [1, с. 60], снувати [1, с. 395].

Час від часу перекладач описово відтворює ходу того чи іншого персонажа. Так, ходу Мамки передано через сприйняття головної героїні: "Скарлет почула, як під важкою ходою Мамки двигтить підлога в холі" [1, с. 27]; Ешлі, повертаючись з війни, йде "кедровою алеєю, схиливши голову й натужно переставляючи ноги…" [1, с. 589]; Мелані "летіла по стежці, посипаній жорствою, так легко, мов птах, вицвілі спідниці маяли за нею, а руки були простягнені вперед" [1, с. 589].

Щоб виразніше відтворити будівлю міської управи та військових бараків через сприйняття Скарлет, перекладач використовує синонімічний ряд із домінантою "занедбані": "Двоповерхова з червоної цегли будівля міської управи вціліла, коли горіло місто, але тепер під олив'яним небом вона здавалася самотньою і занехаяною. На всій вільній площі довкола управи стояли у кілька рядів військові бараки, обшарпані й забагнючені" [1, с. 60].

Психологічний стан Скарлет передається часто через ампліфікацію, нагнітання синонімів: вона намагалась "вкусити йому руку, копнути його по ногах, криком викричати свій гнів, розпуку, ненависть, гіркоту ображеної гордості" [1, с. 79].

Перекладач розворушив усі пласти української лексики, він сміливо користується словами, що були пасивними "словниковими холоднинами", він так легко, граційно вмонтовує їх і у мову персонажів й авторську розповідь, що читач буквально занурюється у словесну розкіш, отримує естетичну насолоду від буяння синонімів, точності їх вживання.

Перекладач може в неширокому контексті вжити кілька синонімічних рядів. Це спостерігаємо в описі відчуттів Скарлет щодо базікання Пріссі після пологів Мелані: "Скарлет дивилась на неї з темряви, надто втомлено, щоб вишпетити її, чи насварити, чи дорікнути за численні провини – за те, що вона хизувалась вмінням, якого насправді не мала, що показала себе

боягузкою, страшною незграбою і взагалі недотепою в скрутну мить, за те, що довго шукала ножиці, що розлила на постіль воду з миски, що випустила з рук немовля" [1, с. 423].

На сторінках роману в синонімічний ряд з домінантою "дорога" введено синонім "тропа": "… як йому довелось назад пробиратися бічними шляхами й глухими тропами, давно неїжджеными путівцями, й стежками" [1, с. 555]. Гадаємо, що перекладач не погрішив правді, коли ввів у синонімічний ряд слово "тропа", бо саме в Америці це слово було питомим, одвічним, адже "тропи" прокладали ще індіанці.

Цілком закономірно синонімічні ряди в мові слуг-героїв твору поповнюються за рахунок розмовно-просторічних і вульгарних слів: бевзень [1, с. 577], йолоп [1, с. 93], ідіотка [1, с. 93], чорнюки [1, с. 77], недбальці [1, с. 77], невдячними, тупачка [1, с. 94], дурномозка Кетлін [1, с. 94], хирляки [1, с. 106], мужлаї [1, с. 107], дурепа [1, с. 425], розтелепа [1, с. 425], спритняга [1, с. 429], дівчисько [1, с. 429], тумаки [1, с. 465], пройда [1, с. 26], чорний віслюк [1, с. 577], біла шантрапа [1, с. 26], вульгарна підтіпанка [1, с. 26], пристібаї [1, с. 6].

Особливо вправно Р. Доценко насичує розмовними словами діалоги:

– А може Бойд її (матір) вже уговкав. Ти ж знаєш, як цей малий хитрун уміє зуби забалакувати. Він завжди її переговорював.
– Воно-то правда, тільки для цього треба часу [1, с. 17].

Розмовні слова нібито всі доречні, проте слово "уговкав" у значенні "заспокоїв" має аж надто грубувато-фамільярне забарвлення. (Згадується, як у 1920-х рр. п'єсу В. Шекспіра "Приборкання непокірної" було перекладено зниженим "Як уговкували пиряву"). Очевидно, все-таки в тексті, де йдеться про матір, це слово використовувати недоцільно.

Тонке відчуття слова дало перекладачеві змогу з досить великого синонімічного ряду: "пересуди, розмови, перегуди, балачки, поговір, поголос, поголоска, помовка, осуди, розголоси, чутки, плітки" – підібрати не часто вживане утворення "перешепти" із загальновживаними "пересуди, плітки" [1, с. 64] в одному реченні. Увага до слова виявилась у виборі перекладача серед синонімів "тьмавий, тьмяний" рідковживаного слова "тьмавий" [1, с. 65]. Еллен згадує рідну оселю "тьмавий і багатий дім, милий, але і якийсь холодний" [1, с. 65]. Слова "ощадливий" і "ощадний" є синонімами, але мовна практика розрізняє ці пароніми: "ощадна каса", але "ощадлива людина". На жаль, перекладач вибрав для характеристики Еллен слово "ощадна": "Еллен… була ощадна й зичлива господиня…" [1, с. 67].

Таким чином, геніальний роман Марґерит Мітчел набув прекрасного звучання українською мовою завдяки таланту й копіткій праці Р. Доценка. Український читач отримав у вигляді геніального американського твору свої власні скарби – багаті і прекрасні. В українському перекладі грає кожне слово, грає стиль, грає українська мелодія про долі Скарлет О'Тара і Рета Батлера, до цього твору хочеться звертатися ще і ще, почути і відчути дух волі таких далеких і таких близьких чужинців. Твір захоплює, мова заворожує. На основі цього перекладу можна залюбки готувати нові плеяди молодих українських перекладачів.

Список використаної літератури

1. Мітчел М. Розвіяні вітром : у 2 кн. / Маргарет Мітчел. – Х. : Фоліо, 2004. – Кн. 1. – 590 с.; Кн. 2. – 589 с.
2. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та гол. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь, Перун, 2001. – 1440 с.
3. РУС – Русско-украинский словарь / Російсько-український словник : у 3 т. – К. : Наук, думка. – 1969 с.
4. ССУМ – Словник синонімів української мови : у 2 т. – К. : Наук. думка, 2001.
5. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад. В.М. Білоноженко та ін. – К. : Наук, думка, 1999.
6. СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2013.

Миронюк Н.Ф. Использование наблюдения за синонимией в переводе на занятиях по украинскому языку профессионального направления

В статье анализируются синонимические богатства в украинском переводе романа М. Митчел "Gone with the Wind" ("Унесенные ветром"). Рассмотрены возможности использования переводов романа М. Митчелл "Gone with the Wind" при работе над синонимией на занятиях по украинскому языку. Внимание сосредоточено на принципах отбора слова из синонимического ряда, сематической и стилистической дифференциации синонимов.

***Ключевые слова**: синоним, роман, перевод, анализ.*

Myronyuk N. Use of observing synonymous in the translated text in the lessons of ukrainian professional language

The article analyzes the wealth of synonyms in Ukrainian translation of the novel "Gone with the Wind" by Margaret Mitchell. The author of this article Considers the possibility of using translation of Mitchell's novel on the Ukrainian language lessons. Attention focuses on the principles of selection of words synonymous series. Article examines the semantic and stylistic differentiation of synonyms. Translator is very well used

interchangeably when describing the nature and speech of characters. Skill interpreter turns out that the rich synonymic series it selects rarely used or spoken words. Each word, style and national melody play in the Ukrainian translation. Brilliant Mitchell's novel got a great sounding Ukrainian language through talent and hard work of R. Dotsenko. Text of the novel delights. Language translation is fascinating. On the basis of this translation can be readily prepare new galaxy of young Ukrainian translators.

Key words: *synonym, novel, translation, analysis.*